

Co je pravda? Existuje vůbec? Existuje jediná pravda, nebo má každý svou?

Žádná objektivní pravda neexistuje, žijeme totiž ve společnosti, v níž má každý právo na svůj úhel pohledu. Takové přesvědčení mohou posilovat pořady typu „Pro a proti“,^{1/} v nichž jsou ke sporné otázce, například k otázce zařazení jaderných elektráren mezi čisté zdroje^{2/}, přizváni stoupcí obou pohledů. Ale co když je jeden pohled jednoduše pravdivý a druhý nepravdivý? Je možné vést diskusi „Pro a proti“ o otázce existence vyhlazovacích táborů, oteplování planety nebo platnosti Pythagorovy věty? Nejsou některá témata mimo diskusi, neboť je evidentní, co je pravda? Obecně řečeno: jak daleko sahá tvrzení, že pravda je věcí osobního pohledu, a kdy je třeba takové pojetí pravdy odmítnout?

Při přemýšlení o těchto otázkách musíme rozlišit: (1) Co je to, čemu připisujeme či upíráme pravdu? (2) Co znamená, že je to pravdivé, případně nepravdivé?

V případě první otázky – totiž to, o čem říkáme, že je to pravda nebo nepravda – lze uvést dvě možnosti: (i) jednotlivé výroky, například „Ledecká vyhrála olympiádu“, anebo (ii) soubory výroků, jakými může být fyzikální teorie světla, popis minulosti v práci historiků nebo politický komentář k jednání vlády za pandemie.

Druhá otázka se týká vztahu, na jehož základě je jednotlivý výrok či soubor výroků pravdivý, či nepravdivý. Jednotlivé teorie pravdy za tento vztah označují (i) shodu se skutečností (korespondenční teorie pravdy), (ii) shodu s dalšími výroky (koherenční teorie), (iii) shodu s ostatními lidmi, či alespoň většinou (konsenzuální teorie), anebo (iv) užitečnost domněnky, kterou výrok vyjadřuje, v životní praxi (pragmatická teorie pravdy).^{3/}

Korespondenční teorie pravdy – představa, že pravda spočívá ve shodě výroku se skutečností – se tradičně formuluje na příkladu jednotlivých výroků. Každý výrok je spojením, buď kladným, nebo záporným. Například věta o Ledecké říká něco, co se shoduje s tím, co se opravdu stalo (vyhrála soutěž v olympijských hrách). Výrok, který popírá oteplování planety, zase tvrdí něco, co se neshoduje s reálně probíhajícím dějem. Korespondenční teorie pravdy byla formulována u **Platóna**, **Aristotela** či **Tomáše Akvinského**.^{4/}

Podle korespondenční teorie pravdy to vypadá, že pravda určitě není věcí pohledu. Nelze přece tvrdit, že prší, když neprší, že se planeta neotepluje, když se zjevně otepluje, že žádné vyhlazovací tábory nebyly, když je v Evropě možné navštívit hned několik památníků v jejich místech. Znamená to, že o pravdě se nediskutuje? Že to, o čem diskutujeme, není pravda, ale osobní názory? A že je tedy možné jednoduše oddělit objektivně ověřitelné pravdy (o oteplování planety či existenci táborů) na jedné straně a názory, které jsou věcí každého jedince?

Jaká témata mohou být předmětem diskuse (a patří do pořadu „Pro a proti“)?

Je nějaký rozdíl mezi tématy: „oteplování planety“, „ekologičnost jaderných elektráren“, „existence vyhlazovacích táborů“, „platnost Pythagorovy věty“? Pomůže korespondenční teorie pravdy (jako shody výroku se skutečností) rozhodnout tyto otázky?

Zde je třeba přejít od představy, že pravdu vypovídáme o jednotlivém výroku, ke druhé možnosti, totiž že pravdu (nebo nepravdu) vypovídáme o souboru výroků, jako jsou vědecké teorie, historická líčení či zprávy o komplexnějších procesech (jednání vlády, rozpad manželství, oteplování planety). Výrok o oteplování planety je souhrnným uchopením děje, které sestává z bezpočtu dílčích pozorování a výroků, přičemž některé z nich

jej nepotvrzují: například rok 2013 byl v ČR teplotně pod průměrem let 1981–2000^{5/}. Jakmile pravdu vypovídáme o obsáhlé souvislosti výroků, která je shrnuta konstatováním o změně klimatu, pak nepravdou nemusí být věta, jíž nic neodpovídá, nýbrž například věta, která je pravdivá (teplotní rok 2013 byl v ČR opravdu pod průměrem), nicméně neúplná, jednostranná. Nepravdivá není striktně vzato jednotlivá věta, ale úsudek na ní založený (o neexistenci oteplování). Tím, co podporuje pravdivost teze o oteplování, je skutečnost, že dokáže zdařile propojit množství jevů, tedy koherence. Nepravda není fakticky chybná věta, ale závěr z dílčích pravdivých výroků, k němuž těžko hledáme další koherentní výroky. Koherence se tak stává důležitým kritériem pravdy, což tvrdí například filosofové pragmatismu (**William James**) či filosofické hermeneutiky (**Hans-Georg Gadamer**). James píše:

„*myšlenky... se stávají pravdivé jen potud, pokud nám pomáhají vytvořit uspokojivé vazby mezi ostatními částmi naší zkušenosti, shrnout je a orientovat se v nich pomocí pojmových zkratk, místo abychom následovali nekonečnou řadu konkrétních jevů. [...] Čistě objektivní pravda, pravda, při jejímž vzniku by nehrála žádnou roli její úloha uspokojit lidské požadavky sloučením původních částí zkušenosti s novými, se nedá nikde nalézt. [...] „být pravdivý“ znamená pouze vykonávat tuto slučovací funkci.“^{6/}*

Nepravda tkví v našem příkladě v jednostrannosti přesvědčení založeném na zkušenosti s tím, že v určitý rok se v ČR dalo krásně lyžovat, a přetvořené do závěru, že to tedy s oteplováním nebude tak zlé. Do úvah o pravdě se tak dostává perspektivismus: zkušenosti jednotlivců s oteplováním, rozpadem manželství dvou blízkých lidí či politikou vlády za pandemie se liší a mohou se lišit i jejich náhledy na charakter celého děje. Spor pravdy a nepravdy se nevede nad jedním tvrzením a tím, zda odpovídá skutečnosti, ale je sporem o to, do jaké míry je zkušenost jednotlivce výstižná či reprezentativní pro celkovější proces. Může se stát sporem, v němž je možné mít pravdu více, nebo méně, a o tom již lze smysluplně vést diskusi. **Hans-Georg Gadamer** chápe spor o pravdu jako účast na rozhovoru, jehož aktéři vycházejí ze svých dílčích pohledů a mohou je překročit.

„*Každý rozhovor předpokládá společnou řeč, anebo lépe: společnou řeč vytváří. [...] není ani správné říci, že partneři rozhovoru se navzájem přizpůsobují; ve zdárném rozhovoru se oba spíše podřizují pravdě věci, která je spojuje do nové pospolitosti. Dorozumění v rozhovoru není pouhým sebevynášením a prosazováním vlastního stanoviska, nýbrž proměnou v něco pospolitého, v níž nikdo nezůstává tím, kým byl.“^{7/}*

Nakolik pravdu spojujeme s množinou výroků, vystupuje do popředí nejen význam koherence jako kritéria pravdivosti, ale i význam konsenzu. Představu toho, že pravda není objektivní, nýbrž odhalovaná vždy z něčí perspektivy, můžeme ponechat v platnosti, neboť perspektivnost pravdy znamená, že perspektiva – to, jak nahlížím na rozchod přátel či na způsob vládnutí v zemi – není nikdy samotná a není neměnná. Ale zároveň je něčím

víc než jen osobním dojmem, neboť si klade nárok na pravdu, třeba že je vždy dílčí. Perspektiva a nárok na pravdu se nevyklučují.

„Můžeme si představit celou filosofii rozhovoru, která vychází z těchto zkušeností: z nezaměnitelného hlediska jedince, v němž se zrcadlí celý svět, a z celého světa, který se ve všech jednotlivých hlediscích druhých lidí představuje jako jeden a týž.“^{8/}

Oteplování klimatu či úspěch vlády při řešení pandemie tedy lze zařadit mezi otázky, o nichž lze vést diskusi, pod podmínkou, že je budeme chápat ne jako (možnou) pravdu jednoho výroku, ale souboru výroků, jimiž se snažíme co nejlépe vystihnout obsáhlý děj a činíme tak na základě částečných znalostí. W. James i H.-G. Gadamer přitom věří, že nám zde pomůže úsilí o koherenci výroků a o nacházení konsenzu.

O určitých pravdách odmítáme diskutovat, například o pravdách matematiky (Pythagorova věta) nebo o existenci holokaustu. Najděte další pravdy, které by mohly stát mimo diskusi, a zkuste říci, proč tomu tak je.

Pythagorova věta nám slouží jako příklad vět, které jsou platné vždy v daném systému logiky (zákon sporu), aritmetiky ($1+1=2$) či geometrie (Pythagorova věta, věty o shodnosti trojúhelníků apod.). Tyto s **Leibnizem**^{9/} řečeno „rozumové pravdy“ platí sice nutně a vždy, ovšem nic nám neříkají o reálném a měnícím se světě, v němž žijeme. Protože je s nimi spjata nutná platnost, je obtížné představit si, že by se staly předmětem diskuse v pořadu „Pro a proti“.

Kromě „rozumových pravd“ se předmětem diskuse a případného popření těžko stávají pravdy, které Leibniz nazýval „pravdami faktickými“: výroky o událostech, které reálně proběhly či probíhají, například holokaust, vítězství Ledecké či nálezy empirických věd, mezi něž patří zjištění o oteplování planety. Nicméně k popírání holokaustu dochází a podobně je zpochybňováno i to, že se planeta otepluje.

Existují různé způsoby relativizace faktických pravd. Zaprvé prosté popření. V autoritářských a totalitních režimech byly a jsou faktické pravdy – např. o existenci Gulagu či o koncentračních táborech pro Ujgury v Číně – popírány, jejich šíření postihováno a stopy o daných skutečnostech likvidovány, dnes zejména na internetu a sociálních sítích.

Za druhé lze faktické pravdy začlenit do obsáhlého vysvětlení, v němž získají přijatelnou podobu a které **Václav Havel** nazývá ideologií. Tento postup popisuje, když líčí fungování československého komunistického systému po roce 1968:

„život v něm [je] skrz naskrz prostý tkání převáčky a lži: vláda byrokracie se nazývá vládou lidu; jménem dělnické třídy je ztotožněna dělnická třída; všestranné ponižení člověka se vydává za jeho definitivní osvobození; izolace od informací se nazývá jejich zpřístupněním; mocenská manipulace veřejnou kontrolou moci a mocenská svévole dodržováním právního řádu; potlačování kultury jejím rozvojem; rozšiřování imperiálního vlivu je vydáváno za podporu utlačovaných; nesvoboda projevu za nejvyšší formu svobody; volební fraška za nejvyšší formu demokracie; zákaz nezávislého myšlení za

nejvědeckější světový názor; okupace za bratrskou pomoc. [...] Člověk nemusí všem těmto mystifikacím věřit. Musí se však chovat tak, jako by jim věřil, anebo je musí aspoň mlčky tolerovat, anebo musí aspoň vycházet dobře s těmi, kteří jimi operují. Už proto však musí žít ve lži. Nemusí přijmout lež. Stačí, že přijal život s ní a v ní. Už tím totiž stvrzuje systém, naplňuje ho, dělá ho, je jím.“^{10/}

Existuje třetí způsob popírání faktických pravd, který nepředpokládá ani existenci totalitního systému, který likviduje stopy po událostech a lidech, ani existenci ideologie, která jedince vybízí, aby faktickou okupaci země chápali jako „bratrskou pomoc“, výměnou za klidný a relativně spokojený život. Třetí způsob lhaní o faktech, obvyklý i ve svobodnějších společnostech, popsala **Hannah Arendtová**. Nejde o přímé popírání faktů, nýbrž o proměnu faktů v názory. Nejprve však musí Arendtová fakta a názory odlišit.

„Fakta informují názory, ovšem ty jsou inspirovány různými osobními zájmy a vášněmi a mohou se tudíž od sebe dramaticky lišit, aniž ztrácejí legitimitu, pokud respektují faktickou pravdu. Svoboda názoru je fraškou, není-li zaručena faktická informace a nejsou-li fakta sama o sobě nepochybnitelná.“
„Znejasňování hranice mezi faktickou pravdou a názorem je jednou z mnoha podob, jež na sebe lhaní může brát.“^{11/}

Arendtová pod fakty chápe především výroky o jednotlivém, především o historických událostech, které mohou političtí protivníci převádět na věc názoru, čili lhát (např. kdo byl v konkrétní válce napadený a kdo agresor). Přitom je bez problémů myslitelné, že tytéž faktické pravdy mohou být legitimně základem různých názorů například na uspořádání mezinárodních vztahů v Evropě.

Existuje další způsob relativizace faktických pravd, tentokrát nikoli v historii, ale ve vztahu k tvrzením empirických věd. Například názor na ekologickou krizi či na prospěšnost vakcinace může odmítat empiricky dobře ověřená tvrzení a na jejich místo klást nepravdivá tvrzení, třeba že očkování mění DNA či působí neplodnost.^{12/} Příležitost k zastírání rozdílu mezi nálezy empirických věd a názory je zčásti dána tím, že empirické vědy připouštějí nepřesnost (statistickou nepřesnost výzkumu, rizika vakcíny, procento případů, u nichž vakcína nefunguje) i revizi výsledků. Je to výraz metodické kritičnosti empirické vědy, která aktivně usiluje – řečeno s **Karlem R. Popperem** – o *falsifikaci* (vyvrácení) svých tvrzení^{13/}. Tím, že je empirický nálezy chápán jako vždy revidovatelný, se ještě nestává věcí názoru. Teprve ve chvíli, když se revidovatelnost a nejistota jako součást vědeckého zkoumání, začnou vydávat za bližší neurčenou nejistotu, dochází ke znejasňování hranice mezi pokusy porozumět tomu, co se fakticky děje, a názory, na něž má každý právo. Vzhledem k tomu, jak často k tomu dnes dochází, by bylo zajímavé prozkoumat, proč se tak děje.

Je podle vás popírání klimatické změny (nebo odmítání vakcinace) spíš omylem, nebo lží? Podle čeho byste to rozlišili? A pokud je lží, jak byste ji vysvětlili (z jakých důvodů se k ní mohou lidé uchýlovat)?

1/ Viz stejnojmenný pořad ČRo Plus (<https://plus.rozhlas.cz/pro-a-proti-6482952/o-poradu>).

2/ <https://plus.rozhlas.cz/je-greenwashing-tanecky-kolem-jadra-jsou-politika-kritizuje-expert-plan-evropske-8653902>

3/ E. Tugendhat, U. Wolf, *Logicko-sémantická propedeutika*, přel. M. Pokorný, Praha 1997, kap. 13, s. 177–198.

4/ Například u Aristotela čteme: „Omylem jest, jestliže řekneme, že jsoucí není anebo že nejsoucí jest; pravdou jest, řekneme-li, že jsoucí je a že nejsoucí není.“ Aristotelés, *Metafyzika*, přel. A. Kříž, Praha 2008, kniha IV. (I), kap. 7 (1011b 25–28), s. 115. Viz též Platon, *Sofisté*, přel. F. Novotný, Praha 2009, 260c, 263b. Dále T. Akvinský, *Quaestiones disputatae de veritate*. *Questio prima*, art. 1 (česky in: Tomáš Akvinský, *O pravdě. O myslí*, přel. V. Štepinová, Praha 2003).

5/ Viz *Český hydrometeorologický ústav – Mapy charakteristik klimatu*, <https://www.chmi.cz/historicka-data/pocasi/mapy-charakteristik-klimatu>

6/ William James, *Pragmatismus. Nové jméno pro staré způsoby myšlení*, přel. R. Bělohrad, Brno 2003, s. 43 a 45.

7/ Hans-Georg Gadamer, *Pravda a metoda I.*, přel. D. Mik, Praha 2010, s. 327.

8/ Hans-Georg Gadamer, *Die Unfähigkeit zum Gespräch*, In *Gesammelte Werke 2*, Tübingen: Mohr Siebeck, s. 210.

9/ G. W. F. Leibniz, *Monadologie a jiné práce...* V podobném smyslu viz D. Hume, *Zkoumání o lidském rozumu*, přel. J. Moural, Praha 1996, s. 48.

10/ V. Havel, *Moc bezmocných*, in: *O lidskou identitu*, Praha 1990, s. 63n.

11/ Hannah Arendtová, *Pravda a politika*, in: *Mezi minulostí a budoucností*, Praha 2019, s. 241 a 254.

12/ <https://ockovani.praha.eu/nejcastejsi-myty-a-hoaxy-o-ockovani/>

13/ Viz Karl R. Popper, *Logika vědeckého zkoumání*, Praha 1997, s. 3–28.